

L'ESGLÉSIA ROMÀNICA DE CASTELLVÍ DE LA MARCA (PENEDÈS)

L'església vella de Sant Sadurní, de Castellví de la Marca, bell temple romànic, encara que les seves línies arquitectòniques no diuen gran cosa, té especial interès pel fet d'ésser-nos coneguda la data de la seva consagració, detall que, naturalment, pot ésser valuós per a l'estudi de la cronologia de l'art romànic de la nostra terra.

L'església es troba assentada en un dels extrems de la plana penedesenca, al peu mateix del cingle de Castellví, dalt del qual encara s'alcen airoses les ruïnes del que en els dies de la Reconquesta fou el *Castrum veteris extremer ipsa Marche*, citat ja en una escriptura de l'any 977.¹ Al rost del turó del castell fou bastida la seva església, la qual de temps immemorial està dedicada a sant Sadurní, papa i màrtir. Consta que aquesta ja existia l'any 1066,² però el temple actual deu ésser el que va consagrar Berenguer, bisbe de Barcelona, el III de les Kalendes de maig (28 abril) de l'any de l'Encarnació 1101, segons es desprèn del text de la següent acta :

«Quem admodum ex Adae fatere creata dicitur Eva, ita nichil ominus ex fatere Christi formata creditur Ecclesia. Cui tamquam proprio Capiti catholica fide compaginata licet una per universum Orbem esse credatur. Ecclesia, tamen ista corporalis quae umbra est futurae veritatis socialiter ad concionandos fideles populos ex praecepto Dei, et auctoritate scripturarum a fidelibus constructur, et Pontificum consecratione decoratur. Quo-

1. En efecte, consta que a 11 de juny de 977, el comte Borrell va vendre a Unifred el castell de Sant Esteve de Castellet, el qual llindava al nord amb *in termine de kastrum Vetere. Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, doc. núm. 383, f. 115; núm. 126 de l'edició de JOSEP RIUS (Barcelona 1945).

2. En un document datat el 12 de juliol de 1066, consta que dins el *pinaculum* de l'església de Sant Sadurní que té la casa al peu de la muntanya de Castellví, es va resoldre un plet matrimonial (Arxiu de la Corona d'Aragó, escriptura núm. 355 de Ramon Berenguer I).

circa venerabilis Berengarius Barchinonensis Sedis Episcopus non immeritor quantae beatitudinis sit dignum Domum Deo edificare, et Corporis eius, ac sanguinis consecratione trabitaculum praeparare, ad honorem Dei Ecclesiam consecrare disposuit in memoriam invictissimi Christi Martyris atque Pontificis Saturnini in Diocesi Barchinonensi in Penitense infra terminum Castrî Vetuli de ipsa Marcha. Quam profanatam Ecclesiam idem Episcopus religiose consecrans consignavit atque condotavit Cimiterium in circuitu praescripta Ecclesia ut iustitia expossit triginta ecclesiasticorum passuum, ad idem Cimiterium sub ea emunitate corroboravit ut si quis ab trodierno die, et tempore aliquem vel alicui eiuscumque ordinis nobilis persona, vel mediocris sive minima intra praescriptos terminos Cimiterii compositione malignitatis legitime facta, sacrilegium pro emunitate loci iuxta Kanonum Censuram incurrat, et in excommoratione permaneat doneo iudicio Barchinonensis Pontificis, aut eiusdem Sedis Clericorum compositione praelata praescripta Ecclesia, et conquerentibus satisfaciat. Habet itaque terminos praedita unde praefacte Ecclesiae Decimae, et Primitiae conferentur a parte Orientis in ipso Cigar, et pervadit subtus Ecclesiam de Ripa grossa, sive ad ipsam olivariam, et vadit in ipsa via unde veniunt Parochiani de Palacio ad Ecclesiam, et usque in torrentem: a Meridie in ipso torrente Castrî Vetuli unde currit aqua: ab Occiduo in Spelunca de Telvire, et vadit per ipsas planas usque ad londium rotundum et vadit per alodium Bonifilii Guitardi sive ad ipsum fornacem: a Cirtio in vertice superiorum Moncium. Hoc autem totum sicut superius dictum est Nos seniores et Vicarii praenominati Castrî, qui sumus inferius subscriptu, et firmati pro redemptione animarum nostrorum et parendum nostrorum tam vivorum, quam mortuorum praedictae Ecclesiae laudamus et confirmamus in perpetuum. Et addimus ut ipsa Ecclesia de omnibus alodiis quae inde habet vel largitione fidelium in antea adquisierit, decimas habeat, et accipiat in proprio absque ulla contrarietate omni tempore. Dabit autem praefata Ecclia. Nostrae Sedi annuatim pro censu solidos tres minus duos denarios. Ipsa die consecrationis Miro Petri Presbyter dedit praefatae Ecclesiae totum suum alodium, et vineas videlicet quidquid habebat, vel habere debebat infra terminos Castrî Vetuli. Auctoritate quoque pontificali quicumque juris praefatae erant vel esse debebant, vel in futurum Deo propitio erat adquisitura eidem in perpetuum confirmavit, et sub anathematis interpositione inde aliquid auferre, vel minuere, vel eius iustitiam celare prohibuit. Actum est hoc tertio Kalendas Maii anno Dominica Incarnationis Centesimo primo post millesimum. = ✠ Berengarius Barchinonensis Episcopus = ✠ Ermengaudi Archidiaconi = Sig✠ Petri Presbyteri, et Primitichis = Sig✠num Bertrandi levitae = Sig✠nat Ardecius levita = Sig✠num Guillelmi de Castro Vetulo = Sig✠num Amati quem vocant Dorcha ajus fratris = Sig✠num Petri Mironis de Bacnariis = Sig✠num Arnalli Petri ajus filii = Sig✠num Guillelmi Mironis Vicarii = Sig✠num Bernardi Guillelmi de Olibana = Sig✠num Berengarii Canonî nos omnes qui haec laudamus, et firmamus = Sig✠num Guillelmi levitae, qui hoc scripsit die et anno quo supra.»³

3. Trasllat fet a mitjans del segle XVIII i que figura en el volum 7 *Dotaliarum*, f. 282v, de l'Arxiu Episcopal de Barcelona.

Aquesta església de l'any 1101 és, doncs, la que amb més o menys transformacions ha arribat fins als nostres dies. Com tots els temples romànics de la nostra terra, està orientat de Llevant a Ponent. Consta d'una nau coberta per una volta de canó sostinguda per arcs torals de secció rectangular.

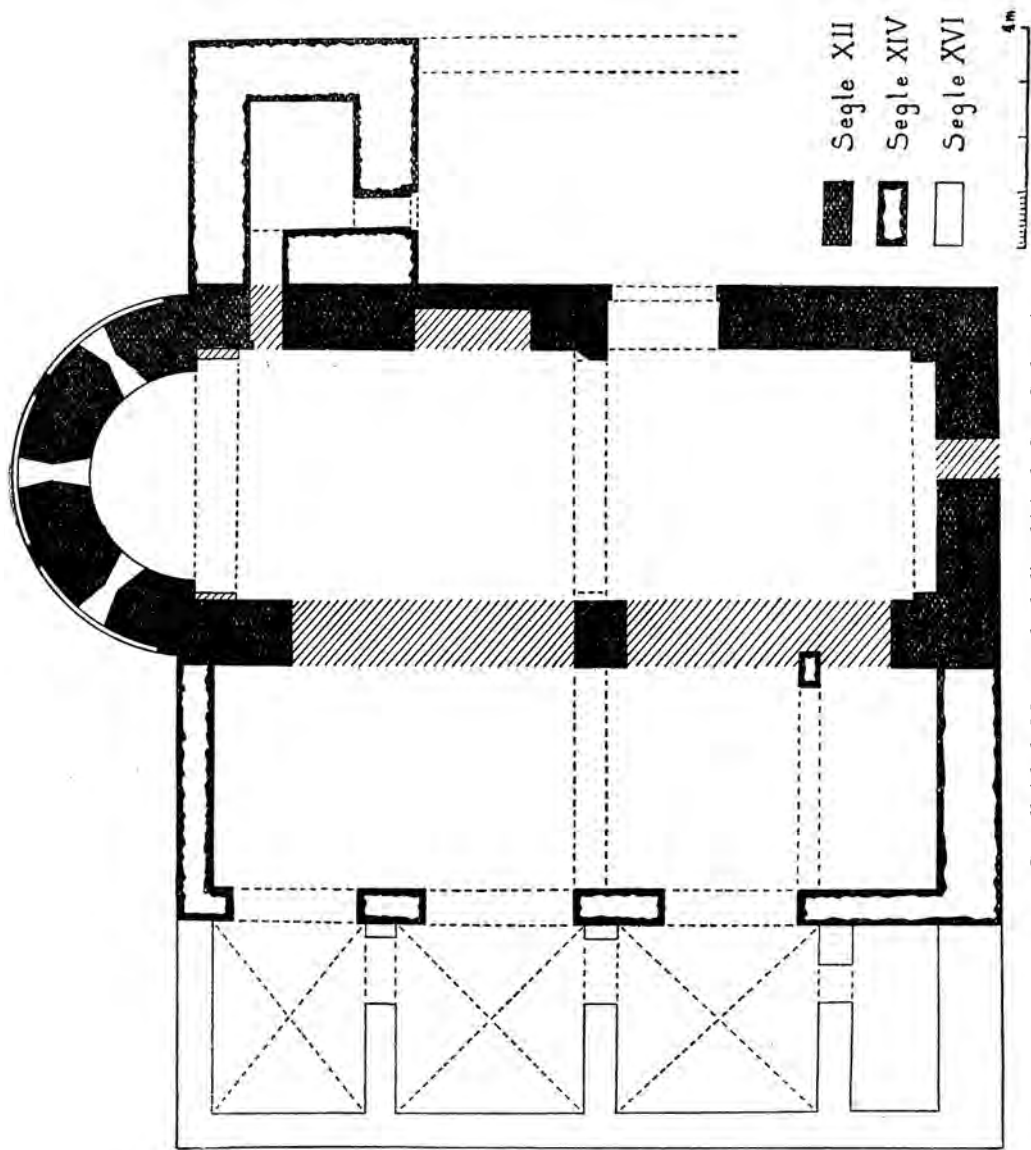
L'absis (làm. 1 b) és de planta semicircular i en ell s'obren tres petites finestres de doble esqueixada. La cara externa està decorada mitjançant arcuacions lombardes, distribuïdes en tres paraments de quatre arquets cada un i sostinguts per pilars. L'interior estava decorat amb pintures murals, de les quals, però, sols resten migrats senyals, ja que en època relativament moderna les parets han estat arrebossades.

Cara al Migdia s'obre la porta (làm. 1, a), també de senzilla estructura, ja que està formada per un sol arc de secció rectangular que s'assenta sobre brancals de la mateixa secció. Per tota ornamentació, entre el brancal i l'arc, té una imposta simplement decorada amb una sèrie de motlures horitzontals; a més ribetegen tot el perímetre de la porta un parell de línies paral·leles i contínues.

L'aparell dels murs consisteix en pedres irregulars o lleugerament desbastades i unides per mitjà de fang. Sols per excepció en l'absis i en els angles de l'edifici, com són les finestres, cantoneres, etc., estan fetes mitjançant carreus ben treballats i ajustats.

En la XIV^a centúria — potser ja en el segle XIII — l'església romànica fou ampliada; s'alçà una nova nau al costat, però coberta aquesta per mitjà d'una volta gòtica. Dues grans arcades obertes i apuntades en els murs del temple primitiu les posen en comunicació. Al mateix temps es va obrar el campanar (làm. II),⁴ i entre aquest i la rectoria es tirà un gran arc, també d'estructura ogival, que deixà convertit en nàrtex o galilea un petit espai davant la porta del temple (làm. 1, a). Més endavant, cap a principis del segle XVI, l'església tornà a ésser engrandida: s'afegiren tres capelles a la nau gòtica. Mereix també ésser anotat que tocant el capçal del temple encara hi ha el cementiri citat en l'acta de consagració.

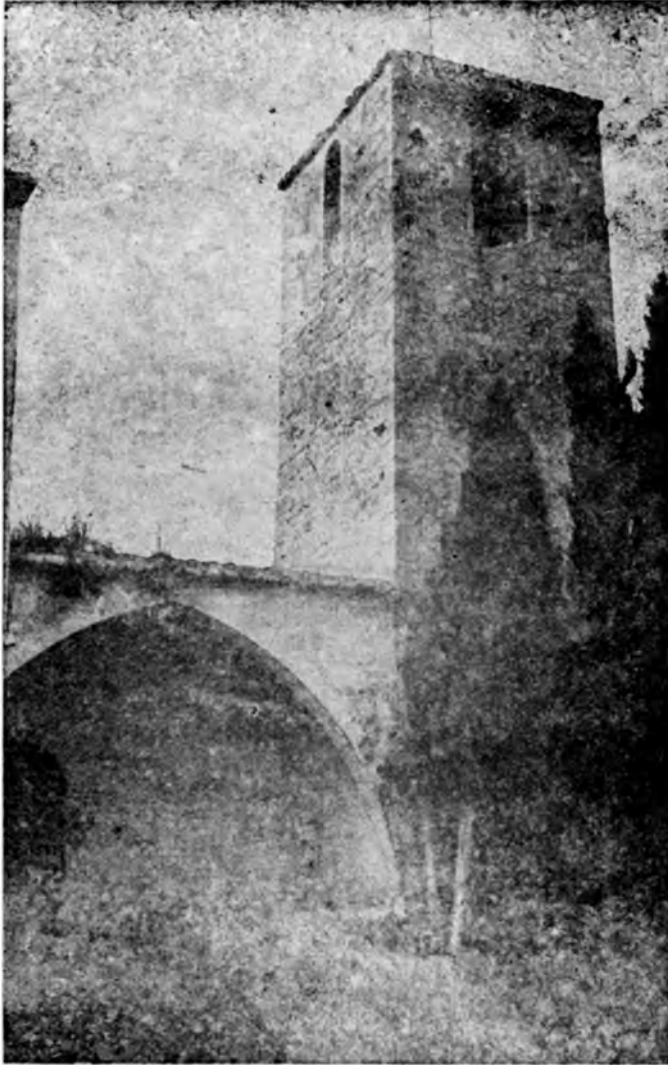
4. L'atribució del campanar al segle XIV no és segura. Convindria portar a terme algun treball abans d'establir conclusions definitives, ja que l'aparell dels murs és semblant tant al de la nau romànica de l'església, com al de la gòtica. Les finestres són amb arcada semicircular, però en canvi la teulada està sostinguda per arcades apuntades, tot i que és possible que siguin més modernes. La clau del problema està a saber si la torre és una afegidura a l'edifici romànic o si fou alçada al mateix temps que aquest, però com que campanar i església han estat modernament arrebossades, en la visita que hi efectuarem no varem poder aclarir aquest extrem.

Castellví de la Marca: pla de l'església de Sant Sadurní.

LÀM. I. — Castellví de la Marca: església de Sant Sadurní.
a) Galilea. *b)* Absis amb arcuacions lombardes.

LÀM. II. — Castellví de la Marca: campanar de l'església de Sant Sadurní.

Avui dia, desgraciadament, a causa de les últimes revolucions, aquest bonic temple romànic es troba en un trist estat ruïnós. S'han perdut, a més, totes les imatges i les joies que guardava, entre les quals un sant Crist gòtic de talla, molt notable.⁵ Per altra banda, el fet que junt al caseriu anomenat Cases Noves de la Riera s'hagi bastit un nou temple parroquial, fa que la gent del poble es desinteressi per la conservació de l'església vella, que avui resta allunyada dels nuclis de població.

Com podem veure, l'església de Castellví de la Marca és de senzillíssima estructura, ja que dins la tipologia de l'art romànic, la capella d'una sola nau acabada amb un absis ornat per mitjà d'arcuacions lombardes, és una de les varietats més corrents; així eren precisament la major part de les parròquies i ermites rurals. Però, com ja hem dit abans, l'interès primordial de l'església objecte d'aquestes notes es deu al fet d'ésser coneguda la data de consagració, detall important que ens dona la cronologia de l'edifici, car és de suposar que si l'any 1101 consagraren l'església és perquè l'havien alçada de nou o almenys havia estat refeta. Recordi's que l'acta citada ja ens diu que el temple anterior havia estat profanat, amb la qual cosa sembla que s'alludeix a una destrucció.

Ara bé, si examinem l'arquitectura catalana d'aquest temps — darreries del segle XI i comencaments del XII — veurem que coincideix en un moment de transició entre les dues grans escoles del nostre art romànic: la de l'època comtal i la del període nacional. La primera és una arquitectura senzillíssima caracteritzada per l'ús de voltes de canó equilibrades o, en els últims temps, sostingudes per arcs torals, bastides amb petits carreus, sense escultura; els edificis sols presenten, a manera d'ornamentació exterior, sèries de bandes d'arcuacions lombardes. Cap al darrer terç del segle XI, coincidint amb el canvi polític i social que aleshores s'observa a Catalunya, es forma una nova arquitectura en la qual ja és comú l'ús de carreus ben ajustats, apareix la columna ornant portes i finestres i aguantant els arcs de reforç de l'interior del temple, i al propi temps floreix l'escultura dedicada, principalment, a

5. Inèdit. Bons clixés es troben a l'Arxiu Mas de Barcelona. Josep Iglésies i Joaquim Santasusagna en llur guia excursionista *Les valls del Gaià, del Foix i de Miralles* (Reus 1934), 282, diuen que «davant de la porta del seu cementiri hi ha una imatge del segle XI o del XII», respecte a la qual, malgrat les nostres investigacions entre els veïns de Castellví, no hem pogut obtenir referències de cap mena.

decorar els capitells i les grans portalades. Però, com és natural, el canvi entre ambdues escoles arquitectòniques no es fa d'una manera brusca, sinó tot el contrari, és el resultat d'un procés d'evolució que dura més de mig segle. Les primeres esglésies bastides al nou estil són les dels monestirs i les dels llocs on era patent la influència d'aquests, ja sigui per llur proximitat, ja perquè n'eren feudes. Santa Maria de Gualter, iniciada en 1069, Sant Esteve del castell d'Olius, consagrada el 1079, i Santa Maria d'Organyà, el 1090, en són exemples.⁶ Per altra banda, entrat el segle XII, en les regions muntanyoses i en els llocs allunyats dels grans cenobis i de les vies de comunicació més freqüentades, perduren les formes primitives. Entre aquest grup d'esglésies rurals creiem que cal incloure la de Sant Sadurní de Castellví de la Marca. En aquesta, com hem vist, les cantoneres i l'absis són ja de pedres carrejades; la volta és aguantada per arcs torals, i la portalada, tot i la seva senzillesa, sembla que ja vol fugir d'aquella pobresa dels temps anteriors. En canvi, però, els murs de la nau, tots de pedres irregulars, i les típiques arcuacions lombardes que ornem l'exterior de l'absis, ens recorden encara l'arquitectura dels segles X i XI.

Aquestes supervivències del primer art romànic perduren en el Penedès durant tot el segle XII, i gairebé ens atreviríem a dir que fins entren en el XIII. L'estudi de prop d'una trentena de capelles que fins avui portem examinades en la comarca, ens fa pensar així. En el Penedès manquen els temples de plantes i estructures complicades, com tot sovint es troben dins les terres de la Catalunya vella. Això, al nostre entendre, es deu primerament al fet que durant les centúries X i XI la comarca fou territori fronterer i, per tant, no es podia pensar a bastir grans edificis, ja que era exposar-se a llur destrucció en una de les freqüents entrades dels sarraïns. Per altra banda, es nota la falta de monestirs, arreu centres de cultura que regeixen les manifestacions artístiques i impulsen les construccions. Sols trobem dins la comarca el petit priorat de Sant Sebastià dels Gorgs, de monges benedictines, i la casa que els Hospitalers tenien a Vilafranca; ambdues ordres ocupaven bons edificis, però, donades llurs activitats, no exerciren cap influència en el camp de les arts. A més, cal també atribuir la falta de temples notables a l'escassa densitat de la població que aleshores hi

6. Respecte a aquestes esglésies, així com també en general a l'art romànic de Catalunya, vegeu l'obra de J. PUIG I CADAVALCH, A. FALGUERA i J. GODAY, *L'Arquitectura romànica a Catalunya*, II i III.

havia a la comarca. La falta de mà d'obra per a explotar la terra, fa que la noblesa feudal conti amb pocs ingressos, i per tant dins els territoris no pot fer alçar grans construccions. Tenim, per exemple, el cas d'Olèrdola, l'orgullosa *civitatis Olerdulae*, que en temps de Ramon Berenguer I intentà erigir-se en capital d'un utòpic principat, que tot i ésser un dels llocs de més història del Penedès, compta amb una església d'una sola nau i encara d'estructura senzillíssima. Gairebé es pot dir que l'única excepció la constitueix el temple de Sant Martí Sarroca, però aquest és ja del segle XIII. En els altres llocs tot són esglésies de minúscules proporcions i quasi sempre alçades seguint tècniques primitives.

Hem dit que a l'interior de l'absis de Castellví es veuen restes de policromia. Hem trobat també pintures murals en les esglésies de Sant Llorenç i Santa Maria de la Senabra (Els Monjos), Sant Esteve de les Masuques (Castellet) i en la del castell de Marmellà, però, res no podem dir sobre llur estil, car totes es troben en molt mal estat de conservació. Sembla que més aviat es tracta d'obres tardanes, però que en certa manera ens recorden les pintures de Santa Cecília de Montserrat.⁷ És possible que uns treballs d'exploració fets per personal competent, permetria de posar-les al descobert o almenys de conèixer les característiques essencials d'aquest nou centre de pintures murals.

ALBERT FERRER I SOLER

Vilanova i la Geltrú.

7. Vegi's l'«Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», VIII (1927-31), 211.